

הרף. סוג של ספרות מחאה שאיננה לוחמת אלא נכנעת לבכיינותה ולהשתפכויותיה הפסבדור-אקסיסטנציאליסטיות. אחד ממאפייניה הוא התבשמות סאדור-מאזוכיסטית של האב מעקדת בנו. לדוגמא: סיפורו של א.ב. יהושע "תחילת קיץ 70". או סיפורו של עמוס עוז "דרך הרוח" או מחזותיו של חנוך לוין וכן ספריהם של אורפז, קניוק ודן בן-אמוץ. אנו יכולים להתייחס לספרות זו בשאט נפש. אבל אם אנו מתיימרים לחנך, עלינו להבין שזהו הביטוי הלגיטימי היחיד של נוער שלא גדל על למוד מסורת, נוער המנותק ממקורותיו והעושה מנתוק זה דגל בבגרותו.

בין אבל להנצחה

עיונים בסיפורים "הסימן" ו"לפי הצער השכר" לש"י עגנון

אמירת לאו לעקידה היהודית מוליכה בהכרח לאמירת לאו לעקידה הציונית. אמירת אמן לעקידה הציונית היא זמנית ומותנית ואינה מוליכה בהכרח לעקידה היהודית. שלילת העקידה מכל טעם שהוא – "אין דבר בעולם שכדאי להעקד בשבילו", כפי שביטא עמדה זו ס. יזרזר ב"ימי צקלג" – אופיינית לסיפורת הישראלית מאז קום המדינה: בעיני רוב המספרים הביטוי "נפל למען המולדת" הוא ביטוי ריק.

"ועתה נעקד והקרניים לא חדלו להבהיק מן הכיפות"..."
"מעל קברו של אהוד נשא דבריו, ואמר כל אותם דברים שביקשו לשמוע, על הצטיינותו באמונים והיותו אהוב על חב-
ריו החיילים, ועל מחיר הדמים שאנו משלמים בעד המדינה העברית"..."
"ולא אמר להם אורי, שקר, הכל שקר, כי לא ידע מהו שקר ומהו אמת. רק ידע בבטחון שהמתים מתים ואינם קמים עוד לומר את דברם ומותם הוא מוחלט"..."
"לו המצבה מחיה באמת את זכרו של אהוד לא היה אף אורי ירא את המוות". (מתוך "מותו של אורי פלד" לשמאי גולן).
לא רק אצל סופרים פסבדור-אקסיסטנציאליסטים כ.א. ב. יהושע, עמוס עוז, יורם קניוק ויצחק אורפז מוצאים אנו הנחות רוחניות דומות. אפילו אצל סופרים המתלבטים בכנות עם עולם ערכים (מבלי להת-
ייחס כלל להערכה ספרותית), כמו יריב בן אהרון ב"הקרב", השאלות הללו נוקבות ואין להן מנחם. לא כן בשניים מסיפורי עגנון שידונו להלן. לשאלות המרחפות בין שיטיה של הספרות העברית: אבדן או תחיה ויעוד, בחר עגנון בקיום למען היעוד ויהיה בעייתי ככל שיהיה. לשאלת המשמעות של המאורעות ההיסטוריים הקשורים בתח-
יה הציונית ובמאה הנוכחית מציג עגנון עמדה שונה משל כל סופר פוסט-ציוני.

לאחר מלחמת יום הכיפורים, שעה שאנו עורכים את חשבון התפיסה ההיסטורית-ציונית קצרת הנשימה, הרי ששאלת משמעות סבלנו – היא שאלה, שהתשובה המיוחלת עליה היא התלכדות תודעתנו כציבור יהודי, הממשיך לחיות בצפיה לגאולה. אנו שואלים מהי נתינת טעם של-אמת למאורעות, לא כתירוץ או כדרשה המבוססת על פרשנות היסטורית. בתשובה של אמת לשאלה זו נעוצה גם משמעות נפילת הבנים ואף משמעותה של ההנצחה. האם מצבות הן מצבות לשעה, כל עוד המציבים אותן זוכרים את אלו הטמונים תחתן, או שלהנצחה יש משמעות על-זמנית. מכלול השאלות הללו הוצגו בסיטואציה חריגה פה ללא השוואה עם מלחמת יום הכיפורים על-ידי ש"י עגנון בסיפורו ה"סימן", שנכתב בעקבות השואה.

הסיפור "הסימן", שנתפרסם במלואו ב-1962, נכתב מתוך עמדה נפשית של תחושת שניות, מחד – אמונה עד כלות בקדושה ובגאולה ומאידך – יאוש מלקרוא בסימני ההיסטוריה ולפרשה באקטיביות יתרה. "מחשבה גדולה היתה לו לחיי עולמים לבחור בנו מכל העמים ונתן לנו תורה וחיים. מכל מקום קצת קשה, שברא כנגדנו מיני בני אדם שנוטלים ממנו את חיינו בשביל שאנו שומרים את תורתו" – "אלמלא לא כבדה עלי לשוני הייתי שואל אותם (בני עיר שנהרגו בשואה) מה אומרים אברהם, יצחק ויעקב, ומה אומר משה על כל מה שבא על הדור הזה?" אלו קטעים אותם ציטט אברהם פלטיאל במאמרו: "מאבקו הנפשי של מאמין" (עמודים 341, ע' 238), המהוסים בכל הסיפור. השתקתם איננה בגדר הבלעת אמת בלתי-נעימה, אלא נסיון נואש ועיקש לעגן את המאורעות במשמעות על-זמנית – נצחית. הסיפור הוא פעילות אומנותית, שמטרתה בניה מחדש של מציאות שיש בה הוויה של קדושה. אין זו בריחה מפני הכרות אבסורדיות של אדם בודד בסיטואציה מודרנית. ואין זו נסיגה אל מפלט מוכן מראש, כפי שהסביר ב. קורצוויל את סיפורי "ספר המעשים" ואת הסיפורים "הסימן" ו"לפי הצער השכר" בפרט.

הצפייה הקיצונית לגאולה, שהיא מכוסה ומגולה בעת ובעונה אחת, היא עיקר בסיפורי עגנון.

עלילת הסיפור: ערב הג השבועות לאחר חצות היום מגיעה למספר השמועה על חורבן עירו ועקידת כל תושביה. כיוון שמגיע החג הוא מונע עצמו מביטויי אבל. אך אותה שנה הוא זוכה בחג השבועות

להתגלותו של המשורר רבי שלמה אבן גבירול, היוצא אליו מבין עצי החיים שבארון הקודש ומנציח את עירו ב"סימן", הוא כותב פיוט שבראשי בתיו מופיע השם בוטשאטש באקרוסטיכון. לסיפור זה, בן מ"ב פרקים, קדמו שתי סקיצות שהיוו בבואה מוקדמת של הסיפור. האחת בשם "אברי המשיח" והסמוכה לה "הסימן" שהוא נוסח ראשון של הסיפור "הסימן" (שתיהן נתפרסמו זו בצד זו במאזניים תש"ד – 1944, עמ' 4–103). מן המשותף שבין שתי הסקיצות ניתן להקיש ולעמוד על המוטיבציות, שהנחו את הסופר במתן הלבוש ובעיצוב התוכן של הסיפור "הסימן", שנדפס הן בספר "האש והעצים" והן בסיפור החותם את "עיר ומלואה".

שתי הסקיצות הללו עגיינו הפייטן של פיוטי הקודש, מקונן הקיינות, והזיקה שבינו לבין סיבלם וגאולתם של ישראל. בסקיצה "אברי המשיח" מוצאים אנו בזו הלשון:

"כשחזרתי משארית מחמדינו מן הכותל המערבי... "ראיתי לזקן אחד שהוא רץ וספר קינות בידו"... "מעוטף במעטה אבל, שאותו לילה ליל תשעה באב היה. הכרתי שהוא רבי אליעזר הקליר נשמתו עדין. רצתי אחריו ולא הייתי יכול להגיעו". [ר' אלעזר הקליר נתעלם במערה. למחרת פוגע בו המספרן "כשהוא הולך כשושבין שחזור מבית חופה"... "ואיני זוכר אם ספר קינות היה בידו. אמרתי לו, אמש ראיתי לרבנו שהוא רץ ורצתי אחריו ולא הייתי יכול להגיעו. ניענע לי ראשו ואמר לי, מה פלא שרצתי, הלוא אותה שעה התחילו מסדרין איבריו של משיח ורצתי בספר קינות שלי לחזק את ידי עושי המלאכה".

בסיפור "הסימן" נתחלף הפייטן רבי אליעזר הקליר בפייטן רשב"ג, תשעה באב נתחלף בחג השבועות. אף אפיון הדמות של רשב"ג בסיפור המאוחר, וכן של החזן הזקן, שהוא דמות ביניים אנלוגית הן למספר והן לרשב"ג ומקדימה ומתנה את הופעתו של האחרון בספור "הסימן", דומה יותר לתיאורו של רבי אליעזר הקליר ולא לדמותו המאיימת של רשב"ג, כפי שהיא מופיעה בנוסח הראשון של "הסימן". מתוך הסיפור "אברי המשיח", כפי שגם נראה זאת בנוסח האחרון של "הסימן", קל להסיק כי במקום החורבן ובזמן שבו אירע החורבן משם צומחת הגאולה. "אברי המשיח" נשען על האגדה

האם באמת נקנתה או נגאלה שכונת תלפיות ע"י רופא כנ"ל? או שמא הוא רמז למשיחיות הרצליאנית: הד"ר מקושטא, המשיח על החמור, פרתו של הערבי שגעתה, - כל אלו אגדות הקשורות בגאולה. להלן נראה יחוס אלמנטים של גאולה לבית שבנה המספר בתלפיות. אך, כאמור, ההתייחסות לבנין הארץ היא ענין משני בסיפור. משמעותו נקנית מתוך דרך השחזור המיוחדת של עירו והחייאתה של הגולה שנספתה.

אנו נמקד את הדיון בשאלה כיצד העניק המספר משמעות לאבל מתוך שגאל אותו מביטוי של כאב ובלם אותו בשל מצוות שמהתחג. עמדה נפשית זו, המדחיקה את ביטוי המחאה, נובעת מתוך שעבוד הלב להכרה כי מידותיו של הקב"ה הן גזרות. המספר קובע כי בגלל שהעביר את אביו "מפני שמחת זמן מתן תורתנו, ודומה עלי שזה וזה עלו ביד"י" (הדגשתי) - עלה בידו גם אביו. "הסימן" הוא נסיון להעניק לשואה משמעות על ידי הדברתה וצירופה למסכת הסבל של עם ישראל כגורם מגדיר ומחיה ולא כהס"כמה בעל כורחנו לחיות בצל קאטסטרופה שהיא ביטוי של שלטון האבסורד. העקרון העומד מאחורי הסימן כבר גובש בסיפור הראשון בספר "האש והעצים" ב"לפי הצער השכר". עצם קבלת הרעיון של "לפום צערא אגרא", מבטא עמדה אנטי-אבסורדית, המניחה כי מאחורי הקלעים יש דין ויש דיין.

הסימן

"אותה השנה שבאה השמועה שנהרגו כל היהודים שהיו בעירי דרתי בשכונה אחת משכונות ירושלים, בבית שבניתי לי לאחר הפרעות של שנת תרפ"ט, שגימטריא שלה נצח יש"אל, שבלילה שהחריבו הערביים את דירתי נדרתי נדר שאם יצילני השם מיד אויבי ואחיה אבנה לי בית בירושלים בשכונה זו שביקשו הערביים להחריבה. ובחמלת השם עלי הצילני מידי שוסינו והשאיר אותי ואת אשתי וילדי לחיים בירושלים וקיימתי את נדרי ובניתי לי בית, ואף עשיתי לי

המספרת כי המשיח נולד בתשעה באב. יש להוסיף כי עגנון עצמו נולד בתשעה באב. אפשר שישנה זיקה בין הטעם הביוגרפי וההזדהות עם הנושא, העובר כחוט השני בכתבי עגנון, של האמן והצדיק הנסתר המשתזרים פעמים רבות זה בזה ושניהם מופיעים כנושאי האמת, כמבשרי הגאולה וכמלווי יסורי האומה. שתי הסקיצות הללו, שנתפרסמו ב-1944 סמוך לחורבן בוטשאטש, מבטאים את כמיהתו החריפה של עגנון לבוא הגאולה, "הלוא אותה שעה התחילו מסדרין את איבריו של משיח". גם בסיפורי עגנון האחרים שנתפרסמו באותן שנים עדים אנו להתפעמות הכרוכה בציפייה לגאולה, שלפעמים הופכת לספק, תוחלת נכזבה ולשברון לב. רמזים לכך מוצאים אנו, למשל, בסיפור "צבאות השם" (שנתפרסם בערב פסח תשל"ד בשנית). זהו סיפור המקביל לסיפור הפופולארי "תהילה" ובשניהם נרמז כי הגיבורים הנצחיים כביכול, המאריכים חיים, מסתלקים מפאת השהוי בגאולה.

הפקפוקים והלבטים ביחס לנצחיותו של המפעל הציוני ולהיותו מבשר גאולת אמת שאיננה עשויה עוד להתערער נרמזים אף בסיפור "הסימן". אלא שכאן, מתוך השאיפה לשחזר את העיר מחדש, הספק נדחק והודאי מרובה. הסיטואציה המרכזית בסיפור, המזכירה שעדיין מתנופפת עלינו "חרב המדבר", למרות היותה שולית ביצירה, מקביל לה לאלמנט "ההפתעה" של מלחמת יום הכיפורים.

"פתאום ביום אחד בשבת נחמו עמדו עלינו שכנינו לפרוע בנו פרעות. לא האמינו יושבי השכונה שדבר כזה באפשר. שכנינו שעמדנו להם בכל דבר... באו באותם הכבישים לכלותנו". אף כאן תאריך הארוע "שבת נחמו" צועק דרשני. עגנון שוזר ארועים כרונולוגיים רבים סביב שכונת תלפיות, המשתזרים במוטיבים ידועים של משיח וגאולה¹. ככל שיתברר כי הארועים הכרונולוגיים אינם חופפים במדויק לתולדות הישוב, הרי שהמגמה תלך ותתבהר. לדוגמא, עגנון מספר כיצד קנה רופא בהמות יהודי מקושטא, רכוב על חמור, את אדמות תלפיות. - כל זאת לאחר שנשמע קול מבשר (הצהרת בלפור) לאחר מלחמת העולם הראשונה.

1 בחודש אב תרפ"ט פרצו מאורעות בין ערבים ליהודים. ראה ספר תולדות ההגנה: זכרונות, כרך 1, עמ' 740-750.

גן ונטעתי בו עץ וישבתי עם אשתי וילדי כחפץ צורנו יוצרנו, עתים בהשקט ובמנוחה ועתים בפחד ורעדה, מפני חרב המדבר שהתנופפה בעברת זעמה על כל יושבי ארץ קדשנו. ואף על פי שצרות רבות ורעות עברו על ראשנו קיבלתי הכל בעין יפה ולא התאוננתי.”

שני חורבנות וגאולה אחת נכרכים בשורות פתיחה אלו. לכאורה, בולט העדר יחס בין הטוטאליות של השואה, החורבן הגדול, לבין חורבן וגאולה, הגראים כפרטיים מדי וכזרועי מלח. דווקא ההאזנות בנראה כזעיר, הן במישור הלאומי, הנראה כמיניאטורי עדיין, והן במישור האישי של המספר ושעבודו לחג השבועות יהווה נקודת משען עיקרית להעגנת משמעותה של השואה. בנין ביתו של המספר נראה כהתרסה נגד השואה. במה זכה הוא ומדוע לא זכו הם... ואף מעל זכיותו עדיין מרחפת “חרב המדבר”, שהרי מי יערב לכך שזכיותו היא זכיה של קבע. אך בצד זרעי הספק נורעים זרעי וודאי. שהרי אין ביתו של המספר עוד בית אחד על פני תבל. עגנון משבץ במובלע קטע מפסוק של גאולה, המוסב על הנצלות שארית הפליטה בירושלים. “והשאיר אותי ואת אשתי וילדי לחיים בירושלים” (הדגשתי). במקביל לפסוק “והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו, כל הכתוב לחיים בירושלים.” (ישעיהו פרק ד פסוק ג’). האם המספר ובני משפחתו, אלו הנשארים בציון והנותרים בירושל-לים, בטוחים בחייהם, האם הערובה התנכית חלה על דור זה? גם אם מפרש עגנון את ההיסטוריה בדרך זו, הרי שאין הוא אקטיבי מדי בעמדה זו. אין הוא מאנס אותה. הוא אמנם מזכיר בהמשך דרש חסידי המבטא מעין עמדה היסטוריוסופית “נתאנה הצדיק ואמר, מה אומר לכם בני, אלא ה’ עוז לעמו יתן ה’ יברך את עמו בשלום. כנגד מה אמר למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד הדור הזה, קודם שיברך ה’ את עמו בשלום יתן עוז לעמו עד שיתיראו הגויים מהם ולא יעשו עוד מלחמה עמהם מיראתם אותם.”

בצד אותו פסוק של גאולה מישעיהו משולב בפיסקה הראשונה פסוק אחר מקהלת, ההופך למוטיב מנחה בסיפור, אם כי לדעתי, הוא מעוקר מהמשמעות של ההבלות שיש לו בקהלת. הכוונה לפסוק “עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי” (קהלת ד’ ה’). המוטיב המנחה הגזור מהפסוק הוא “אף עשיתי לי גן ונטעתי בו עץ”.

מוטיב זה מבטא השתרנות של קיימא, אם כי בעלת גוון מינורי מכוון. ההתכוונות להעניק לבית אותו בנה המספר משמעויות מעל לאירוע פרטי ניכרות בפרק כ”ד. “ואני כמו שסיפרתי בתחילת הענין בניתי לי בית ונטעתי לי גן. במקום זה שביקש האויב לגרשנו ממנו בניתי את ביתי, כנגד מקום המקדש בניתי, כדי להעלות על ליבי תמיד את בית מחמדנו החרב שעדיין לא נבנה...” “כאן אומר דבר כנגד בית התפילה שבשכונה שלנו”, שאף הוא טרם נבנה. עגנון טורח לתת שני טעמים בלתי מספקים כדי לסבר את האוזן מדוע במקום בית כנסת מאבן במבנה מכובד של קבע יוצאת השכונה ידי חובתה בצריף כמקום תפילה, ומסיים “דומני שפירשתי”. ניכר הוא כי מקדש מעט מעוכב עדיין מחמת הטרדות המקדימות את הגאולה, קל וחומר שבית-המקדש טרם נבנה, אם כי כנגדו מכוון ביתו של המספר, שאף הוא תהליך של ראשית בשרשרת הגאולות. יש אף לתת את הדעת לביטוי המובא דלעיל. “במקום זה שביקש האויב לגרשנו ממנו בניתי את ביתי” – ממקום הפורענות צומחת הגאולה.

בביטוי מוקדם לרעיון זה בסיפור אפשר להבחין מיד במשפט הרא-שון לסיפור. “בבית שבניתי לי לאחר הפרעות של שנת תרפ”ט, שגימטריא שלה נצח ישראל”. אין בשום פנים לקרוא שורה זו בנימה אירונית ואפילו לא בטון של סתירה מניה וביה, כפי שמוצאים אנו למשל בסיפור “והיה העקוב למישור” כי התאריך – השנה והיום אותם ציין הציב של בוטשאטש כסימני ברכה הפכו פניהם כנגד מנשה חיים לסימני קללה, כאילו כאן משמעות הגימטריא “נצח ישראל” היא היפוכה של אותה שנה – שנת פרעות. אלא להיפך: מן הפרעות ובגלל האמור בהמשך “קבלתי הכל בעין יפה ולא התאוננתי” מתחייה נצח ישראל. לדעתי, אין בסיפור הזה לא אירוניה ולא תיאודיצייה (צידוק האל), בודאי לא סרקום ואף לא רמזים להווייה אבסורדית. הטון השולט בסיפור הוא התמהון, החידה והפליאה על הנהגת ההיסטוריה. התמהון מלווה בקינה והרגשה כי למרות שנתגשמה צפייה גדולה ומופלאה של המספר להתגלות, הרי שאין בכך כדי לנחם.

הן מתוך “הסימן” והן מתוך הסיפור “לפי הצער השכר” נזכר לעקוב אחר מבנים ספרותיים, הכרות אידיאולוגיות, עמדות נפשיות ותהליכים רוחניים המעידים על אותה חוקיות. אף ב”לפי הצער

בעיתיות. כאילו נפסק התהליך הדיאלוגי שבין האדם והאל. השמים אינם עונים לארץ. "ואתה אל תתמה על זה. משנתקבלה העקידה למעלה שוב לא הוצרכו למטה. ומה נשתנה הניגון שהיה מושך מליבו, לפי שאין נעימתה של הארץ כנעימתם של השמים." ("לפי הצער השכר", עמ' יח) ובמקביל לכך בסיום "הסימן" "ואם אני איני זוכר את דברי השיר כי נשמטה נפשי מחמת גבורת השיר, השיר מתנגן בשמי מעלה בשירי משוררי הקודש אשר יאהב השם".

"ועתה אל מי אפנה ומי יגיד לי את דברי השיר. אם החזן הזקן שהיה בקי בפיוטי רבותינו הקדושים הריני כפרת דמעתכם..." "ואם יענה לי יענה בקול נעימתו כבזמן שהיתה עירי קיימת וכל אנשי עירי היו חיים וקיימם, וכאן שיר אבל וקיימם ונהי על העיר ועל הרוגיה". (פרק מב). לשעבר, אם היו קינותיו של ריבי צדקיה מת-קבלות "למעלה" היו מתקבלות "למטה" ואילו עתה גברה הקינה על תחושת הצירוף.

מה המשמעות של תחושת ניתוק זו? לשם כך יש לעקוב אחרי התהוות הכרת הניתוק שבסיפור "לפי הצער השכר". ר' צדקיה נוכח לדעת כי אמת המידה המוחלטת, שהציב לעצמו כדי להעריך את העקידות לפי טיב העניים הנזקקים לצידקותיו, איננה פועלת יותר. אלוקים הופך להיות לבלתי רלבנטי לסבלותיו של העני. כנגד התנחומים אותם מרעיף ריבי צדקיה על העני "אמר לו, השם יושיעך. עיקם פיו העני והשיב בלשון עזה, אין בי כוח לעמוד באיש הזה, יסורי צועקים מתוך בשרי והוא אומר אלוהים יושיע. שתק מר ריבי צדקיה ואמר העני, אלוקים עשיר, אני עני, אלוקים יש לו כל, אני לא יש לי כול מאומה" (ע' יא). ואז מקיש ריבי צדקיה לגבי אבדן המשמעות של פעילותו כפיטן ומחבר עקידות ואף גרוע מכך - הוא רואה בפיוטיו שימוש בקדושה לשם הצטעצעות ולעג לרש. "אני שאין בידי להפיס דעתו של עני אחד בישראל עשאוני שלוחם של ישראל ואני לוקח לי לשון ומפייט פיוטים לתפילה, ולא די אלא שאני עושה עולתו של מקום כמין שיר". עמד ושרף את עקידתו ואף שהעקידה חזרה ונעורה בזכרונו של ריבי צדקיה סמוך למותו, שעה שנתגבר ביום כיפור בין הערביים יעלתה מתוך גרונו ואף שזכה להתגלות מעין זו שזכה לה ישעיהו הנביא ואף ששמע "את המילים שיצאו מבין בדי הכנפיים בחרוזות ובאלף-בית, מאותם ששרף אחר

השכר" הגיבור הוא פייטן צדיק, מנהיג עדתו בשלום ובמישור, בשם ריבי צדקיה רצוי העדה. עיקר פיוטיו הם ה"עקידות", אותן הוא מחבר לימים נוראים ובעיקר ליום הכיפורים בין הערביים, זמן שבו נעקד יצחק אבינו, עובדה המודגשת בסיפור ועלידה ובגינה מכוונים זמני העלילות זה לזה (כמה משמעותי זמן זה בתשל"ד). כפי שאף בסיפורים הקודמים שהוזכרו מכוון המספר אל מועדים ב"הסימן" - שבועות ו"אברי המשיח" - תשעה באב. שעה שמתבונן ריבי צדקיה בטיבה של האהיסטוריה היהודית הוא מגלה את מהותה המיוחדת. טענה ששימשה את האנטישמיות שליהודים אין היסטוריה אלא שרשרת של מעשי קידוש השם מהווה לגביו סוד הנצחיות של עם ישראל. הוא שואל עצמו מ"היכן בא לנו כוח זה (המילה "כוח" היא בעלת חשיבות רבה בסיפור זה. ראה במקצת להלן), שבכל יום אנו נהרגים ובכל יום אנו נשחטים ובכל יום אנו נעקדים ובכל יום מחבלים בנו ואנו מקבלים הכל באהבה ואין אנו מחזיקים טובה לעצמנו" (הדגשתי). בכך גם מודגש השוני שבין תפיסתנו כיום שאפשר להגדירה כ"מבעטים ביסורים". זו שאלת התכלית של הסבל, עד מתי. אין ספק ששאלה זו נשאלה בכל הדורות עלידי כל יהודי, אבל יש לה משמעות שונה כשהיא נשאלת בהקשר חילוני-מודרני. "ההגיעה דעתו של ריבי צדקיה עד לראשון הנעקדים, ליצחק אבינו" ואז קרא ריבי צדקיה ואמר "כל נפלאותיך ומחשבותיך בשבילנו, שיקריב יצחק את עצמו לפניו כדי שנעמוד בעולם..." (עמ' ט).

העקידה שעיקרה הוא בחירה בדרך אחרת, במעגל סגור ונצחי של יחוד-השם, פירושה הוא הבדלות מן הזמן ומן המעורבות ההיסטורית המוחלטת במאורעות. בגלל הנכונות הזו להיבדל, שעה שאנו נקראים לצרף את יחודו של הקב"ה שהוא יחודנו הוא סם החיים של האומה אנו קיימים. להלן תודגש תפיסת הזמן המיוחדת של שני הסיפורים שהיא מעגלית ועל-זמנית, הינו מיתית. אלא שאין הרמוניה מוחלטת בסיפורים בין ארץ ושמים, בין הנכונות להעקד ובין הבנת משמעות העקידה, בין הבנת המשמעות ובין היכולת לקבלה כמספקת כאן, עכשיו, עלי-אדמות. בשני הסיפורים למדים אנו כי עקידתו של ריבי צדקיה וסימנו של רשב"ג נתקבלו לרצון בשמים, אך אין להם קיום כאן בארץ. הם נחקקים לדורות ואינם נחקקים כאן. שתיהן התגלויות

בכתב עברי ובלשון הקודש". מתוך דברים אלו של הסופר נשמעת נימה של המעטה במשמעות ההגזחה. אך בתוך סיפור ה"סימן" להגזחה - לסימן ישנה משמעות מעוצמת ולכך ניהד את הדיון בפרק הבא.

ביטויי הריסון

"יש מעלה גדולה במעלת הצדיקים שעיקר מעשיהם בינם לבין עצמם".

כיצד עלו "זה וזה", החג והאבל, בידו של המספר? האם ובמה מתנה תיקון חג השבועות את זכר עירו של המספר? מראשית היציאה מופיעים אמצעי ריסון ובלימה של האבל, אשר מלכתחילה לא נתכנו למען האבל. אך מפני שהם מנהגים והרגלים מתוקנים מדורות, הרי שהם ממסגרים ומשייכים את האבל לאותו סוד המקיים ומשמר את עם ישראל. ראשית, שעבוד הלב לעול התורה והמצוות, הכפיפות למסדר הזמנים, היא המעניקה את ה"כח" להעביר את צערי על מתי עירי מפני שמחת יום טוב" (רפ"ד). שנית, דווקא באותו ערב חג שבועות נורא מהפכים פרחי ארץ ישראל על סדקי הבית. "מיום שאני דר בארץ ישראל לא היה ביתנו מתוקן כביום זה" (הדגשתי) נתעלמו כל הפגמים. האם הירק לחג השבועות הוא חיפוי על סדק של בנין הארץ, כפי שהוא חיפוי על אבל או שזהו ביטוי של הצלחה וחיפוי? כפי שגאל חג השבועות את האבל - כך הוא מעניק תוקף לבנין הארץ. נראה, שהאפשרות השניה מודגשת יותר. מלבד הירק מופיעים ביטויי ריסון נוספים. המספר איננו עוטה את מלבושיו החדשים לפני חג השבועות. הוא חונך אותם לכבודו. "ואני מחזיק טובה לגופי שהמתין לי ולא פיתה אותי ללבוש את בגדי החדשים קודם החג"..." "בדבר זה מעשי אבותי בידי, שגופי עומד לי לקיים רוב המנהגים התלויים בגוף".

הריסון העיקרי הוא הריסון שבלשון: עיקר הסיפור מוקדש לשחזור חג השבועות בעירו של המספר, שכלתה ואיננה. למרות שהחיותם של הזכרונות מהפכת בפציעה, הוא מחזיק טובה לעצמו על שקולו ודרך סיפורו לא בגדו בו "אף על פי כן עלתה בידי לספר

אותו עלוב" - למרות זאת אין הוא מצליח לקבוע עקידה זו בארץ. על אף התשובה החד משמעית מן השמים "לפום צערא אגרא" ולמרות ידיעתו "ביחוד שאותה עקידה רצויה ומקובלת". כאן נותן עגנון ביטוי למעמדו האוטונומי של האדם, אשר למרות כפיפותו לעקידתו וביטול ישותו למען התחיותו - למען קידוש ה', הרי שאין בכך תנחומים לטעם הסבל כאן ועכשו. לריבי צדקיה, למספר ב"הסימן" ואף לסופר עגנון עצמו יש מעמד של מתווך בין אביו שבשמים לבין בריותיו שבארץ. עגנון מגדיר את תפקיד הפייטנים כ"סרסורים טובים בין ליבותיהם של ישראל ובין אביהם שבשמים", ממש כפי שמצטט מדרש על משה רבינו בספרו על מתן תורה "אתם ראיתם" "והסרסור (משה רבינו) נעשה פניו של אש". זהו, למעשה, תפקידם של הנביאים ושאר עבדיו הנאמנים של הקב"ה: עתים לשאול: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט" - לא מתוך מרי כי אם מתוך תמהון.

ריבי צדקיה איננו קובל על אותו עני - הוא מבין אותו. ממש כך אין אנו יכולים להלין על אנשים שאינם מוכנים לקבל את התשובות הבדוקות והישנות. בסיפור הדברים מסתבכים אף יותר מפני שהעני עשוי להתרמוז כמשיח "שהפליא השם את מכותיו, מכות מופלאות ומובדלות משאר מכות", במקביל לתיאור עבד ה' בישעיהו (וראה, סיפור "המטפחת" לעגנון). באם העני הנ"ל נרמו כמשיח הרי שנושא הגאולה בכתבי עגנון מקבל ממד בלתי צפוי. גואלן של ישראל - המשיח אינו יכול לעמוד ביסוריו. זו תביעה נוספת לאוטונומיה של העני.

אם אמנם כל ענין זה בגדר צריך עיון גדול, פחות מסופק ממנו הוא שם בנו של ריבי צדקיה, רב שארית, המבוסס על "ונותרה בה שארית". ברבות מיצירותיו החשובות נלבט עגנון עם שאלת ה"שארית". החל מיצירותיו "והיה העקוב למישור" כאשר השתלשלות העלילה מצביעה כיצד זכה מנשה-חיים ל"שם ולשארית" למרות עמדתו העצמאית לקראת סוף הסיפור וכן בסיפור הסמוך "אגדת הסופר", "עגונות" וכיו"ב. גם לגבי תוקף ההצחתם של שמות המוזכרים בספר "האש והעצים", משתמש עגנון בדברי התנצלותו בסוף הספר בביטוי "שם ושארית". "אמרתי לו אם אין כאן כל מאורעותיהם הזכרת נשמותיהם ודאי יש כאן, וטוב ויפה שניתן להם "שם ושארית"

הדמיון, הזכרון והשפעתם על עיצוב הזמן

יש לעקוב בסיפור אחרי הזרימה או הפעילות התת־קרקעית של הדמיון והזכרון. יש לבדוק בכוח מה נוחל הזכרון נוכחות. לא רק החייאה של פרטים לפנינו, אלא קביעה של ממשות על־זמנית. היינו, הזכרון מנציח את הפרטים והופכם למיתוס. אמצעי עיקרי הוא מבנה הסיפור וזימון המאורעות. המרכיב העיקרי במבנה הוא ההקבלה בין בית הכנסת שבעירו לצריף, מקום התפילה של תלפיות, כאשר נקודת המוצא להשוואה היא התנהגות הילדים סמוך לתפילה. מתוך כך משחזר המספר את זכרונותיו האישיים על ילדותו והכרוכים בהג השבועות. כל אלו טווים מעגל של זכרון מיוחד במינו, שהוא המקור העיקרי לטיבו המיתי של הזמן ולמקור כוח הקרנתו.

אותם ילדים קטנים הנמשכים אחר אביהם שבשמים הם, כאמור, מזכירים למספר את תינוקות ביטשאטש ש"עכשיו כולם מתים". אך המשותף לכל תינוקות ישראל, כאן ובמעמד הר סיני עצמו, הוא התהייה מחמת תחושת הקדושה וחידתה. לא חל פחת בתינוקות ישראל: אלו ואלו תוהים. אף התינוקות שבשכונת תלפיות, למרות אבותיהם המשוחרים זה עם זה, "עמדו ותהו". "יודע אני שאם אומר דבר זה יחייבו בי, אף על פי כן אומר. אירע אותם את התינוקות עם כניסת זמן מתן תורתנו מה שאירעם בליל זה כשעמדו נשמותיהם על הר סיני לקבל את התורה".

חווית התמהוה, העל־זמנית, מועלית בטהרתה על־פי טכניקה אומ־נותית, המעניקה לסיפור את עוצמתו. המספר מזכיר את האגדה כי בליל חג השבועות השמים נבקעים וכל מי שמבקש בקשה באותו רגע הקב"ה ממלאה מיד. המספר פונה לילדים, מעשה סבא, ומספר כיצד בשעה שהזקנים בבית־המדרש היו מתקינים עצמם לתיקון היו הוא וחבריו צופים כלפי מעלה לכוון לאותו רגע בו השמים נבקעים – אלא שתמיד באותה שעה היתה נופלת עליו תרדמה. המספר כאילו קובל על החמצת השעה בנעוריו מפני שעדיין לא ידע מה יבקש, ומרגן על הזקנה שבה אין חפץ בדבר אלא במעט שינה. נמצא בקשתו לא נתמלאה מעולם. והנה דווקא בתלפיות, באותו צריף, זוכה המספר באותו שבועות גורא לחוויה התגלותית, שהיא מעין בקיעת השמיים ומילוי משאלת ליבו הכמוסה, שלא עלתה על דל

בנחת ולא בצער ולא ניכר מקולי מה עלתה לה לעירי". ממש כפי שהוא משבח עצמו קודם לכן על שאיננו מוהל את כוסו בדמעותיו. הכוח שבאמצעותו הוא שולט ברגשותיו הוא מושא להתבוננות נפרדת. אין לראות בכך מבחן גבורה של האדם המתנכר לרגשותיו, – אלא עצם הכוח הזה הבולם, הוא המעניק את המשמעות לחג ולאבל. אותו "כח" מסיני, המשורר הופך את השחזור לפולחן. הוא בורר לו מילים ושזור בפעילותו האמנותית אלמנטים בסיסיים של חג השבועות. בכך הוא מבטא את יחס הקדושה לעיר ולמקור כוחו הזוכר.

"אלקטה במילים של לשוננו הקדושה ואעשה כליל תפארת לחדר תפילתנו מנרותיו ומפרחיו". ליקוט מילים של לשון הקודש ועשייתם כמין זר של ירק לחג השבועות מבטא את העמדה הנפשית שמתוכה מעוצב הסיפור. גם הפרחים הקוצניים המקשטים את ארון הקודש הופכים לאלמנטים המתפקדים בסיפור. הליקוט של הללו ממש כליקוט המילים איננו מקרי. ארון הקודש מעוטר בפרחים של קוצי־קייץ ב"תגית ובצלף ובהרבינה ובאלמוות ובעדעד" – אלו קוצים שביטויי חורבן ונצח מובלעים בשמם. המספר כארון הקודש חש כאילו הטילו קוצים לתוך עיניו (ראה, פרקים כ"ו, ל"ז ואחרים).

עגנון מעצים את משמעות הסיפור על־ידי פענוחים עצמאיים של רמזים אליגוריים ובכך הוא מטה לקראת סוף הסיפור, את אטמו־ספירת הסיפור באפיק ההשוואתי של שמיים לעומת ארץ, של הרמוניה ובטולה. הדוגמה האחת היא באי בית התפילה המושכים אחריהם את בניהם לבית־הכנסת. "שכל זמן שהילד ילד נמשך אחר אביו ומושך את אביו עמו, כלומר נמשך אחר אבא שבשמים ומושך עמו את אביו מולידו". דוגמא מקבילה נוספת לדרישה ולפענוח עצמי של המישור האליגורי מוצאים אנו בפרק ח', בו מסביר עגנון את טעם צורת החלות, ש"נעשו בצורת לחות, זכר לשני לחות הברית שהוריד משה מן השמים. מנהג ישראל תורה, אם הלחם הוא מן הארץ הצורה היא מן השמיים".

שפתיו - הנצחתה של עירו בפיזמיהם של משוררי הקודש. כיצד בונה עגנון ומכשיר את התהוות המיסטורין של ההתגלות? עגנון מכשיר את זכאותו על-ידי טיפוח הזכות = הטוהר של חווית גאולה של המספר בילדותו, ויוצק על אותה חווית-טוהר את דפוס הכמיהה לגאולה (ראה להלן).

המישור השני לאחר השוואת התינוקות הוא דבקות המספר מילדותו בפיזמי ר' שלמה אבן גבירול. כריכת שני המישורים: מישור הילדות ואגדת הילדות ומישור הנאמנות לרשב"ג ושכרה הם המכשירים את הצירוף המיוחד לסיפור.

מתוך התיאורים האידיליים, הצרופים, הכרוכים בהווית חג השבועות בבוטשאטש נרקמת מערכת יחסים לירית-חשאית בין המספר לפיזמיו של רשב"ג. בכך הוא מציין גם את בדילתו ורגישותו היתרה והשונה משל בני בוטשאטש האחרים. אמנם כותב עגנון "מילידי בוטשאטש אני, מגידולי בית המדרש הישן שהיו ממשיכים נפשם על מנהגי ישראל" (הדגשתי) וזהו למעשה מה שעגנון מפגין בסיפור, מישכון הנפש. אך בענין תיקון ליל שבועות היה שונה מהם, שהם קראו תיקון ליל שבועות כמקובל בנוסח ספרד והוא היה קורא האזהרות לרשב"ג. כל פרט מוקדם בסיפור והקשור ברשב"ג מקדים את הרחבת מעגלו. הפגישה הראשונה של המספר עם רשב"ג היתה בין דפי סידורו המפורסם אותו הביא לו אביו מן היריד כשהיה תינוק. בהמשך "הסימן" רואים אנו כיצד תיאורי הילדות הטוהרה של המספר מתלכדים עם התחביר המיוחד לסיפורי הילדות הליריים, בפרט "סידור תפילתי", שהוזכר לעיל, ובמיוחד סיגנונו ואף מקצת עלילתו של "ציפורי". בדפי סידור זה הוא מצא את בקשתו של רשב"ג "שחר אבקשך צורי ומשגבי". ענינה של בקשה זו, לפי פרשנותו של המספר, היא הבהלה שנתקף המשורר רשב"ג לאחר שמצא את השם "ולא די שהצריכו השם לבקש אותו, אלא לאחר שמצא את השם נפלה עליו אימה ועמד ונבהל, שהרי הוא אומר "לפני גודלתך אעמוד ואבהל". לא רק רשב"ג הוצרך לבקש בקשה זו וסופו שנבהל שעה שנתמלאה. זהו רק מעגל ראשון של בהלה בסיפור מול נוכחות השם. מה שאירע לרשב"ג, אירע למספר. אף הוא נבהל ונשמטה נפשו שעה שרשב"ג יצא אליו מתוך ארון הקודש מבין בדי עצי החיים. ובין בהלה לבהלה מצויה דמות הביניים

המתווכת את חווית הבקשה והגאולה: דמותו של החזן הזקן, בן עירו של עגנון, שאף הוא עמד ונבהל בשעה שהיה מחזיר את הגאולות והיה אומר "שביה עניה", שהיא פיזמ של גאולה. יותר מכך, החזן עצמו הגשים בחייו ובגופו את מילות השיר "שביה עניה". הא - כיצד?

תיאורו החזותי של החזן מקביל לאותו ר' אליעזר הקליר בסיפור "אברי המשיח" ולתיאורו של רשב"ג בנוסח הראשון של הסיפור "הסימן". שנית, כיסופי הגאולה והמתיתות שבה היה שרוי החזן מובעים בתיאור הבא:

"ולא הוריד את טליתו מראשו כל שעת התפילה, אבל לאחר כל אהבה וגאולה היה מסלקה מעט ומציץ אם יש כבר סימן לגאולה. ארבעים שנה היה שליחה של עירנו לפני המקום. לסוף ארבעים שנה הלך לראות את קרוביו שבארץ רוסיא. תפסוהו שומרי הגבול וחבשוהו בבית האסורים. היה מקונן ומבקש מלפני הקדוש ברוך הוא שיוציאו מבית השביה ויחזירו למקומו. הדיד הקדוש ברוך הוא שינה מן המושל. ידע המושל שכל זמן שקולו של היהודי הולך בבית האסורים לא תבוא עליו שינה - ציווה להוציאו ולהחזירו למקומו. הוציאוהו והחזירוהו לעירנו. בא והביא עמו מבית השביה ניגון חדש שהיה אומר בו שביה עניה" (פרק ל').

ניגון זה הוכיח את האפקטיביות שבו, שכן הוא שהכריח כנראה את המושל (אולי הקב"ה) להוציא אסיר ממסגר והוא שמבטא חווית כיסופים שעברה על בשרו של החזן הזקן. זו אף המנגינה הכופה עצמה בהמשך על רשב"ג. הדרך המיתית שבה נספגת מנגינה זו - המבטאת חווית גאולה וכיסופים בטהרתם - בנשמתם של המספר היא המקור להבנת העצמה העל-זמנית של פיזמי רשב"ג והשפעתם על המספר. בסגנון לירי מוזכר, המקביל לסגנון "ציפורי", מתאר המספר כיצד שמע בפעם הראשונה בחייו את הגאולה "שביה עניה". הסי- טואציה דומה ל"זוהר" ול"ציפורי" של ביאליק. עמות של טוהר בין הילד הרך ובין הטבע, זהו ביטוי של זכוך תודעת הילד מתוך רגע של התבהרות מופלאה, המותירה את חותמה כזכרון רב-עוצמה בעל תוקף מיתי על פני כל החיים, כפי שמוצאים אנו לדוגמה בסיפור "המטפחת" במסירתה לעני, או בתיאור יום הכיפורים, כפי שמתארו

בגלל דבקותו של המספר מאז נעוריו ב"אזהרות" של רשב"ג ובספר "מצוות השם" שלו. המספר מצייר את מסירות גפשו לפיוטים. אפילו בזמנים קשים ביותר הוא לא נתבטל ממנהגו זה אפילו שעה אחת. ואף כאן בארץ-ישראל "מקום שאין אומרים פיוטים" לא בטל ממנהגו. וכאן מדגיש המספר פרט מכריע לענינו. "אפילו בשעת הסכנה כשצרו הערביים על ירושלים ופגזים עברו על ראשנו לא מנעתי עצמי מבית-המדרש בליל יום טוב קדוש זה וישבתי שם רוב הלילה כשם שהיו עושים בכל המקומות ובכל הדורות". מכאן שהצלחתה המיוחדת של פעולת ההנצחה – ההענות של רשב"ג – נתאפשרה בין השאר, בגלל השמירה העיקשת על המנהג גם בארץ-ישראל. שהרי רק בזכות אותה ילדות מיוחדת ורק בגלל דבקותו במנהג זה המספר להנצחת עירו ע"י רבי שלמה אבן גבירול.

לרקע צליליה של אותה גאולה "שביה עניה" שוקעים הנרות שהאירו לתפילה. אך המספר הולך לאור הנרות עד שהוא מגיע לעירו, שם הוא מעלה שתי דמויות בעלות שמות סמליים ובשום פנים לא אירוניים, אך ממלאים את הקורא בתחושת פרוד ותמהון. שמור-תיהם חיים ושלוים ושניהם אינם. חיים השמש ושלוים הסנדלר. השיחה עמהם מתנהלת כאילו הללו חיים, אך הם מעמידים את המספר על טעותו. "אם כן אי אתם חיים? חייך ר' חיים בדרך שהמתים מחייכים כשרואים שאנו סבורים עליהם שאינם חיים" (פרק ל"ב).

המספר מתעורר מחלומו מפני שרוצה לגלות לדור כי זהו דור הגאולה, הדור שעליו אמר אותו צדיק, המוזכר לעיל, כי הוא הדור שזכה לעזרה, שהוא תנאי לשלום. אך התעוררותו חלה בדיוק בשעה שהשמים נבקעים. תנחומים לדור הוא לא הספיק להשמיע. בקשת ילדותו נתמלאה – לחזות בפתיתת השמים – בשעה שכלל לא ציפה לה. פיסקה שלמה (פרק ל"ד) מקדיש הסופר לתאור הלבדיות של המספר, אותה יציאה מחוץ לתחום כפי שאירעה בילדותו באותה שבת ראשונה שלאחר הפסח ואז מתחוללת אותה התגלות. דלתות הארון נפתחות והמספר רואה "כמראה דמות איש" – ביטוי אופייני לנבואה. הוא שומע קול יוצא מבין בדי עצי החיים. המתרחות שבין הקרבה לקדושה לבין הסכנה הכרוכה בקרבה היתרה מצוינת פעמים אחדות על ידי הביטוי "שמתי נפשי בכפי". המשורר רואה כי אותיות הקול היוצא מבין הבדים, כפי שמצאנו שהקול היה יוצא מבין הכרוך

עגנון בפתחה לספרו "ימים גוראים", שעה שהוא משחזר זכרונו של ילד בן ארבע על ערב יום הכיפורים.

לאחר המפגש שבין הילד והעולם הטהור בבוקרה של שבת ראשונה לאחר הפסח יוצא הילד מביתו בתחבא והוא כולו שרוי בבדידותו בטבע. היסודות המקראיים והמשפטים החטובים והקצרים הם היוצרים, בין השאר, את ההתעצמות הלירית. "גם אבי גם אמי אשר לא יסירו עינם ממני לא ראו בצאתי מן הבית החוצה. אני בחוץ ואין איש בחוץ. רק הצפרים אשר שרו את שירת הבוקר הן לבדן היו בחוץ". מתוך חוויה זו של טוהר וקדושה שלפני התפילה (ראה שם ענין המים והבאר) הוא נושא רגליו אל בית הכנסת הגדול "והבית מלא מתפללים והחזן הזקן עומד על הבימה ומענע קולו באותה הגאולה "שביה עניה" (ש"ן). זאת אותה גאולה מבקיעת דורות הנוצקת על דפוס נפש של טהרה ומכאן שהיא טוהר צלילי תשתית (על משקל "מראות שתיה" או מראות תשתית) בנשמתו של הילד. במקביל להיזכרויות רעננות-בלתי-נמחקות אלו, המבוססות על חוויה אישית-מיתית, משחזר המספר בערגת געגועים את נוכחותם של אנשי עירו. הוא נקלע בין הרצון שלא לראות במיתתם ובין הרצון לראותם כפי שהיו בחייהם. מתוך כך הוא עוצם עיניו ופוקד את כל יושבי עירו ומסדר אותם במקומותיהם בבתי המדרש שבעירו.

"לא בכוח הזוכר עשיתי זאת, בכח בתי כנסיות ובתי מדרשות עשיתי זאת, שכיון שבתי כנסיות ובתי מדרשות עומדים לפני באים לפני כל באיהם ועומדים לפני. הוא שעמד להם לאנשי עירי להיות חיים במיתתם כבחייהם. ואף אני עומד הייתי בתוך עירי עם כל אנשי עירי, עומד הייתי בתוך עירי עם כל אנשי עירי, כאילו זמן תחיית המתים הגיע. גדול יום תחיית המתים. מקצת מאותו יום טעמתי אני, שנמצאתי פתאום בין בני עירי" (פרק כ"ח). (הדגשת)

פסקה זו היא בבואה המשלבת את העצמה (הכוח) הנובעת מן המצורף בפולחן והמשויך לדורות ואת תודעת השליחות האישית הנושאת באחריות להנצחה. הממשות נקנית בכוח הארגון מחדש בדפוסייה של הקדושה. היא המקנה לעבר ממד מתחייה – על זמני. ההנצחה מקבלת תוקף מיוחד בגלל המפגש שבין השליח המבקש להנציח לבין רשב"ג, האמן המנציח בפיוט. מפגש זה הוכשר, כאמור,

ביבליוגרפיה

- אבן, יוסף. "התאוריה של הדמות". "הספרות" כרך ג' מס' 1, 1971
אוניברסיטת תל-אביב.
- האזרחי, פפיטה. על היש המושלם: עיונים באפלטון ובקודמיו,
מפעל השכפול של האוניברסיטה העברית, תשכ"ד.
- אילון, עמוס. הישראלים: מיסדים ובנים. הדפסה שלישית, "שוקן",
תשל"ב.
- אפלטון. כתבים "שוקן", תשט"ו.
- אשכנזי, שלמה. "גבורתן של נשים בישראל" מחנים" פ"ז, תשכ"ד.
אריקסון, האריק. ילדות והכרה. ספרית הפועלים, 1967.
- בלזאק, די אונורה. אבא גוריו. ברונפמן-אייל.
בין צעירים - שיחות בתנועה הקיבוצית. עם עובד, 1966.
- בן-אהרון, יריב. הקרב. עם עובד, 1966.
- בן-עזר, אהוד. לא לגבורים המלחמה. לזין אפשטיין, 1967.
- ברטוב, חנוך. פצעי בגרות. עם עובד, 1965.
- של מי אתה ילד. עם עובד, 1970.
- ברנר, ח.י. כל כתבי דביר, תשט"ז.
- ביאליק, ח.ג. שירים. דביר.
- "הלכה ואגדה" (מסה) כל כתבי דביר.
- ברניקר, מנחם. "לבטי האסתטיקה של סארטר" - מבוא למבחר
כתבים של ז. פ. סארטר. ספרית הפועלים, תשל"ב.
- ברזל, הלל. בין עגנון לקפקא. בר-אורין, תשל"ג.
- ששה מספרים ט"ז סיפורים. "יחדיו" - משרד החינוך, תשל"ב.
- גרי, מרטיין. בשם כל בני ביתי. וידנפלד וניקולסון, 1972.
- גויס, ג'ימס. דיוקנו של אמן כאיש צעיר. עם עובד, 1971.
- גולן, שמאי. מותו של אורי פלד. עם עובד, 1971.
- גוריי, חיים. הספר המשוגע. עם עובד, 1972.

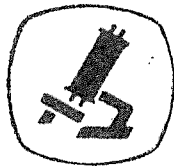
בים, נחקקות במחזורו. זהו ביטוי מקביל למתן תורה ומבוסס על
אגדות הקשורות במתן תורה. מאמץ רב מקדיש עגנון כדי לציין את
דרגת הממשות של ההתגלות. בדומה לסיפור "לפי הצער השכר",
גם שם מקדיש עגנון מאמץ ניכר כדי לציין את דרגת ההתגלות.
"לא פה אל פה דיבר בי. מחשבה במחשבה נחקה... וכל מלות
הדיבור נתגלפו בסימנים של אותיות, והאותיות נתחברו
למילים והמילים עשו את הדברים. הם הם הדברים שאני
זוכר מילה במילה".

הדיוק בעובדות בא להסביר מדוע אין הוא יכול להעתיק את
המלים למרות שהוא זוכר אותן, ממש כריבי צדקיה, אשר אינו
מצליח לכתוב תיבה אחת. יש לזכור כי אין זה סימן חולף כי
"בגדים שהקב"ה מלביש את קדושיו, - כפי שאמורים הדברים בסיום
- אינם עושים קמטים ואינם סובלים דברים שלא חקקו עליהם
מלמעלה". כאן מתחוללת בהלת המספר שזכה להתגלות ולהנצחה
עירו. אך מה יעשה ואין הוא זוכר את דברי השיר אלא בשעת
ההתגלות לבדה... בהתגלות ישנו מיסוד המוות ובהנצחה מתחושת
הפרוד, לפי שאין נעימתם של השמים כנעימתה של הארץ.
אך אין לראות בחתימת הסיפור, בנימה האלגית שבה הוא מסתיים
ביטוי השוטף את ארגון הקדושה בדפוסיה המתחדשים ואת משכון
נפשו של המספר על המנהגים, אלא שאין ערובה בהללו לשתוק כל
התהיות העולות ונוקבות. השופט כל הארץ לא יעשה משפט?

הלל ויס

דיוקן הלוחם

עיונים על גיבורים וגבורה
בסיפורת העברית של העשור האחרון

אוניברסיטת בר-אילן - תש"ה